

Carl Bildt
2004-10-16

Det befriande maktskiftet – och uppskjutna idéskiftet. Reflektioner kring regeringsskiftet 1976.

Söndagen den 16 september 1976 var en solig dag med den tidiga höstens alla färger. En lång och dramatisk valrörelse var slut. Frampå kvällen samlades vi moderater till valvaka på Park Hotel uppe på Karlavägen.

Ingen född efter Oscar II:s tid hade tidigare varit med om att rösta fram en borgerlig regering och en borgerlig statsminister.

Tre år tidigare hade det varit rasande nära. Men Norrmalmstorgsdrama och Gustav VI Adolfs död spelade in. På valnatten svängde pendeln fram och tillbaka. Till slut fick vi en riksdag där blocken stod mot varandra med 175 mandat vardera.

Maktskifte hade på något sätt legat i luften under de år av 1970-talet som redan hade passerats.

Den nya författning som trädde i kraft 1970 innebar att socialdemokraterna förlorat de inbyggda fördelar i form av dels överrepresentation av det största partiet och dels möjligheten att förlita sig på en kvardröjande förstakammarmajoritet som hade gjort

deras långa maktinnehav möjligt. Med 1970 års författning hade vi haft rätt växlande regeringar under de decennier som nu i stället präglats av socialdemokratisk regeringsdominans.

Till detta hade så lagts ledarskiften i de olika partierna.

Den långa socialdemokratiska eran Erlander hade taget slut 1969 efter det överrumplande triumfvalet 1968. Men efterträdaren Olof Palme hade sett sitt väljarstöd sjunka såväl i valet 1970 som i valet 1973. Med vågmästarriksdagen efter dess fanns noll komma noll marginal för ytterligare förluster.

I den tidens ledande borgerliga parti – centern – hade Thorbjörn Fälldin taget över efter veteranen Gunnar Hedlund. Bondeförbundet mer jordnära intressepolitik tonades nu tydligt ner. De gångna decenniernas snabba samhällsomvandling hade skapat en situation där det i de stora städernas lika snabbyggda som håglösa förorter fanns resonans för ett budskap som sade att omvandlingen nog hade gått för snabbt fram.

I media var dessa förvisso den skummande röda vågens år. TV2 hade just startat, och rekryterats mer eller mindre direkt ur något FNL-tåg. Men ute i den tysta verkligheten var det andra stämningar som började att växa.

Hos oss hade Gösta Bohman sedan 1970 inlett en sakta marsch uppåt efter det bottennapp som partiet då gjort. Den ideologiskt konservative Gösta och den personligt konservative Thorbjörn fann en gemensam våglängd som skapade ett samtalsklimat som tidigare inte hade funnits. Hade de ingenting annat att tala om så kunde de alltid fördjupa sig i fördömanden av okunniga och pietetslösa stadsplanerare.

Olof Palme var dock dessa års dominerande gestalt. Inte bara i kraften av statsministerämbetet. Med den retoriska glöd som var hans förde han socialdemokratin vänsterut i ett försök att fånga en tidsanda som han alldeles uppenbart hade missförstått. Och gjorde därmed åtskilligt för att bereda vägen för undret på valnatten den 16 september 1976.

Året innan hade han på den socialdemokratiska partikongressen förklarat att det nu var dags för det tredje och avgörande steget in i den demokratiska socialismens samhälle.

Det hade fattats beslut om att förstatliga läkemedels- och läromedelsföretagen i Sverige. Partistyrelsen hade skrivit att det nu var dags för ett samhälle där beslutanderätten över produktionsmedlen allt mer övergick till samhället – d v s staten - och till de anställda - d v s de fackliga organisationerna. Arbetsrätten hade i grunden stöpts om, korporativismen stegade fram och snart var det dags också för det avgörande förslaget om de s k löntagarfonderna. På sommaren 1976 ställde sig LO bakom ett förslag med uttalat socialistiska maktambitioner. Marken skulle socialiseras. Stålverk 80 skulle rädda Norrland, och någon form av socialism resten av mänskligheten.

Med sedvanlig nyansrikedom hade Palme varnat för att det enda alternativet var någon form av fascism.

Samtidigt var han stundtals en skicklig taktiker. Han utnyttjade lotteririks dagens nödtvång till att såväl internt neutralisera den bättre och mer försiktige Gunnar Sträng som till att externt i den första och den andra s k Haga-uppgörelsen knyta upp svansen på först folkpartiet och därefter såväl folkpartiet som centern och därmed reversera den utveckling mot bättre borgerlig samverkan som varit tydlig under några år.

Våren före valet dominerades dock av en serie s k affärer som ställde socialdemokratisk maktarrogans och dubbelmoral i skarpt fokus. Och när så fonderna flaggades upp blev valrörelsen snabbt skarpt ideologisk. Främst Gösta Bohman, men förvisso också Per Ahlmark, och plötsligt med kraft gränsande till ursinne också Thorbjörn Fälldin gick till hårda angrepp på socialdemokratins allt mer socialistiska ambitioner.

Överläget var betydande. I opinionsmätningarna låg borgerligheten före vänsterblocket med upp till tio procentenheter.

I valrörelsens slutskede kom så kärnkraften in med stor kraft. Centerns siffror hade vacklat efter rekordresultatet 1973, men till detta kom Thorbjörn Fälldins djupt personliga inställning. Plötsligt ställdes ultimatum om laddningen av det andra aggregatet i kärnkraftverket Barsebäck. I ett av de mest ryktbara uttalandena i svensk politik i modern tid förklarade Fälldin plötsligt, att "ingen statsrådspost kan vara så åtråvärd att jag är beredd att dagtinga med min övertygelse." Punkt. Slut.

Det var en bomb som hette duga mitt i ett känsligt skede.

Gösta Bohmans överordnade mål var regimskifte. Han hade ett gediget anseende om mörkblå konfrontationsman, men demonstrerade inte sällan en praktik som pragmatisk kompromissman.

Redan tidigare hade han meddelat att det var naturligt att en ny regering vilade på den s k mittenpolitikens grund. I valrörelsen hade han anslutit sig till ett skatteutspel som mittenpartierna kommit med. Nu tvingades det till ett febrilt filande på verbala saltomortaler för att förhindra att Fälldins ultimatum sprängde sönder varje möjlighet det eftertraktade regimskiftet.

Det blev en kamp med klockan. Det var tydligt att socialdemokraterna återhämtade sig. Barsebäcksbomben skapade förvisso en del problem för dem, men än större för borgerliga väljare som plötsligt tappade segervittring och undrade om det inte var lika bra att stanna hemma. Den sista opinionsmätningen före valet visade plötsligt en knapp socialistisk ledning - 48,9 % mot 48,5 %.

Det var då bilden blev så betydelsefull. I tysthet hade det talats om att låta de tre borgerliga ledarna förekomma på en och samma bild, därmed dokumenterande att de i alla fall vid ett tillfälle hade varit på samma plats. På den tiden betraktades sådant som stort.

Jan Erik Larsson på Sydsvenska Dagbladet låg på. Gösta var helt för. Tjhorbjörn var halvt för. Och Per Ahlmark var först helt mot, sedan halvt mot och till sist motvilligt med. Han gjorde bara en snabb halt när han passerade förbi Gösta och Thorbjörn på

väg till TV:s slutdebatt på fredagskvällen i Cirkus på Djurgården, men fotografens snabba kamera fångade ändå ögonblicket.

På lördagsmorgonen pryddes löpsedlar och förstasidor i Sydsvenska Dagbladet, Svenska Dagbladet och Göteborgs-Posten av den historiska bilden. Och jag skulle tro att det var denna som – i förening med att vi lyckats samplanera viktiga delar av TV-debatten – gjorde att vi fick upp borgerlighetens avgörande mobilisering.

Fram mot midnatt på söndagskvällen stod det klart att de tre borgerliga partierna tillsammans hade fått 50,8 % av rösterna. Riksdagsmajoriteten var säkrad.

För vår del hade de avgörande månaderna inneburit att vi tappat en del. Men med det efterlängttade majoritetsskiftet säkrat, och ett valresultat som med 15,6 % ändå innebar att vi fick fram 1,3 procentenheter – var det ingen som klagade. När Expressens ledarsida morgonen därpå utropade Äntligen!, Äntligen!, Äntligen! tolkade man väl stämningen hos stora delar av Sverige.

Utan att det i efterhand framstår som särskilt imponerande hade vi ägnat viss tankeverksamhet åt hur ett regeringsskifte och en regeringsbildning kunde gå till. I Lars Tobissons skåp fanns äldre promemrior om hur det gått till i Danmark och Norge, och hans och mina lådor fanns nyare promemrior om bl a aspekter på regeringskansliets arbete i en koalitionsregering som vi tagit fram efter diskussioner på ett sommarmöte ute på Sundskär.

För detta skulle det dock visa sig att vi inte hade mycket användning. Regeringsbildningsprocessen 1976 blev en mindre upplyftande affär. Gösta Bohman har skrivit om den som en "tålmodsprövande, plågsam, segsliten historia", som dessutom var befolkad av "taktiskt och torftigt tänkande folk."

Med den formuleringen avsågs i stort sett alla utom Thorbjörn Fälldin. Göstas förtroende för Thorbjörn var närmast gränslöst. Och det som skulle ha varit en trepartiförhandling blev snarast en sak där såväl Gösta som Per Ahlmark talade med Thorbjörn, och denne försökte medla mellan de två.

Det strategiska målet för Gösta var att det skulle bildas en regering mellan tre likaberättigade partier, där statsrådsposterna skulle fördelas med tydlig utgångspunkt i väljarnas avgörande. Det handlade om att etablera moderaterna som ett accepterat och normalt regeringsparti efter decenniernas försök från än den ena och än den andra till att marginalisera oss.

För främst folkpartiet var det annorlunda. För dem handlade regeringsbildningen till betydande del om att visa att moderaterna inte skulle få spela någon roll, för att på det sättet kunna visa att en borgerlig regering i grunden inte var så annorlunda än en socialdemokratisk minus socialismen. "Sociala reformer utan socialism" hade varit deras valslogan före andra.

På de avgörande punkterna vann Gösta Bohman den bataljen. Han hade gått ut offentligt och sagt att det borde vara nio centerpartister, sex moderater och fyra folkpartister. Lars Tobisson hade levererat matematiken, och Gösta stod för beslutsamheten.

Så blev det inte riktigt. Centern avstod en plats till folkpartiet, som dessutom fick Per Ahlmark dekorerad med den i sak betydelselösa titeln vice statsminister. Det blev åtta centerpartister, sex moderater, fem folkpartister och den opolitiska justitieministern Sven Romanus.

Men det krävdes också offer. Astrid Kristensson blockerades som justitieminister – för mycket lag och ordning, sades det – och Gösta Bohman fick själv nöja sig med ett ekonomidepartement utan ansvar för vare sig utgifter eller inkomster.

Regeringsbildningens stora batalj blev dock den om Barsebäck. Jag lämnar den åt sidan – om än med konstaterandet att konsekvenserna av den sensommarens politiska låsningar ju fortfarande lever i en politik som i dag – mer än ett kvarts sekel senare - går över dumhetens gräns rakt in i den direkta dåraktigheten territorium.

Det var mödosamma veckor. Gösta Bohman och Lars Tobisson satt i den direkta förhandlingsgruppen. Partipresidiet som dessutom innehöll Staffan Burenstam Linder och Eric Krönmark - och mig - sammanträdde oordnat och ständigt. En s k

referensgrupp ur riksdagsgruppen sammanträdde knappt alls och fick därtill så gott som ingenting veta.

I Fälldins allt mer rökfyllda hörnrum uppe vid Brunkebergstorg maldes allt genom. Till mina uppgifter hörde att vara en av tre s k skönskrivare som skulle försöka omvandla det som kom ut ur det rökfyllda rummet till formuleringar som i en regeringsförklaring kunde ge kraft och klarhet åt politiken.

När jag nu – några decennier senare – läser igenom resultatet har jag svårt att se annat än att det knappast lyckades.

Under regeringsförhandlingarnas veckor blev det gradvis allt tydligare att läget för svensk ekonomi var minst lika dystert som den för sedvanlig svartmålning anklagade Gösta Bohman hade hävdad i ett antal anföranden som var lika sifferspäckade som långa. Den s k överbrygningspolitiken hade gjort att kostnaderna skjutit iväg i Sverige, och nu höll botten på att gå ur industrin. Valutan hade i tysthet flutit ut ur landet under sommarmånaderna, och nu tvingades riksbanken plötsligt ckoockhöja diskontot.

Olof Palmes ord om att den nya regeringen gick till ett dukat bord fick också det herostratisk ryktbarhet. Det var ett ekonomiskt elände som programmerats.

Trots all dramatik blev det regering. Tisdagen den 5 oktober på eftermiddagen – bara någon timma efter den avgörande kompromissen om Barsebäck 2 – bordlade kammaren talmannens förslag till ny statsminister. Torsdagen den 7 oktober godkändes förslaget med 174 röster för, 160 röster mot och 15 röster nedlagda. Och fredagen den 8 oktober tillträdde så den första borgerliga regeringen på fyrtiofyra år.

Vi vandrade in i regeringskansliet och började regera.

På statsrådsberedningen hade Palme och hans s k pojkar inte lämnat någonting alls – med undantag för den nu åter omdiskuterade s k bordellpromemorian – kvar. Till och med bibliotekets hyllor gapade tomma. Allt hade skeppats undan till någon skyddad socialdemokratisk enklav. I mer juridisk mening var det förmodligen stöld. I

mer politisk mening var det bara stillöst. Men Thorbjörn Fälldin hade annat han ansåg viktigare.

Efter konseljen hos kungen vandrade Gösta Bohman nerför brinken och intog Gunnar Strängs gamla stol på finansdepartementet vid Riddarhustorget. Staffan Burenstam Linder, Eric Krönmark, Ingegerd Troedsson och Bo Turesson letade sig till sina respektive departement. Vi mindre slavar började att köra igång samarbetets strukturer och regeringens rutiner. Det skulle bli dramatiska år.

I historiens ljus är det lätt att se att det som skedde var ett maktskifte - snarare än ett idéskifte. Maktskiftet var ett självändamål, och mycket av det politiska innehållet handlade om att rädda landet från en politik som annars hade fört än längre ut i socialistiska inspirerade förvillelser. Väljarna hade röstat nej till ett socialistiskt systemskifte.

I sin till detta jubileum nyutkomna bok "Att lyckas i politik" gör Olof Ehrenkrona denna bedömning av skedet:

"Uppgåelsen om trepartiregeringen 1976 innebar att moderaterna de facto accepterade mittenpartiernas dominans. Regeringsförklaringen – och i än högre grad regeringspolitiken – utgick från att nu skulle det äntligen visas att en borgerlig regering inte var liktydig med arbetslöshet och social nedrustning. Den första borgerliga regeringen på fyra decennier ägnade därför mer tid åt att bekämpa bilden av sitt eget förflutna än åt de snabbt växande problemen i svensk ekonomi."

Så var det. Men fonderna stoppades, socialismen spärrades, Stålverk 80 skrotades och små steg mot valfrihet började trots allt att tas. Om förörternas betongbaracker varit symbolen för det skede som då gick till ändå, blev det kanske mängden av sk friggebodarna runt om i landet som blev symbolen för ett nytt skede som innebar en ny öppning till en ny frihet.

Och sakta smög sig också en del systemförändringar försiktigt fram. I dag är den kvinnliga tronföljden en självklarhet – då var det en stridsfråga av dignitet. En allmän arbetslöshetsförsäkring skrevs in i regeringsförklaringen, men kom inte att beslutas

förrän ett senare skede av borgerlig regering, för att sedan rivas upp av maktmedvetna socialdemokrater. Inflationens ständiga smyghöjningar av skatten stoppades. Radio- och TV-monopolet började brytas upp och naggas i kanten. Gösta Bohman lade med fondsparandet grunden för en ny ägarrevolution som i grunden fortsatt sedan dess.

Det var en enorm befrielse att det genom maktskiftet sattes ett stopp för enpartistat och socialistiskt systemskifte. Men i grunden befann sig borgerligheten fortfarande i sitt defensiva skede.

Idéskiftet kom senare – men det är en annan historia.